

مناسبات جوانان و جنسیت با تاکید بر ابعاد جمعیت شناختی و اقتصادی- اجتماعی

یعقوب فروتن^۱

تاریخ پذیرش: ۱۳۹۵/۴/۱۰

تاریخ دریافت: ۱۳۹۴/۱۰/۱۷

چکیده

این مقاله، ابعاد جمعیت شناختی و اقتصادی-اجتماعی مرتبط با مناسبات بین جوانان و جنسیت را در پنج بخش اصلی مورد مطالعه قرار داده است: آموزش و تحصیلات، بهداشت و سلامت، اقتصاد و اشتغال، تکنولوژی اطلاعات و ارتباطات، وضعیت جوانان و جنسیت در منطقه خاورمیانه با تاکید بر ایران. در این مطالعه از روش ترکیبی مبتنی بر بررسی اسنادی و تحلیل داده های ثانوی بر پایه داده های سازمان ملل متحد استفاده شده است. مطابق یافته های این تحقیق، اگرچه تفاوت های جنسیتی در عرصه های گوناگون آموزشی بهداشتی اقتصادی اجتماعی در میان نسل معاصر جوانان در مقایسه با نسل های پیشین کاهش یافته است، با این حال دختران و زنان جوان کماکان از امکانات پایین تری در این عرصه ها برخوردارند. یافته های این تحقیق نشان داده است که هم در جهان و هم در ایران جوانان در حدود یک پنجم کل جمعیت را تشکیل می دهند که تقریباً نیمی از آنها را دختران شامل می شوند. تعداد جمعیت جوان در تمامی جوامع، منعکس کننده طیف وسیعی از نیازمندی ها و نیز توانمندی ها در عرصه های گوناگون است. این امر به طور بالقوه فرصتی طلایی موسوم به "پنجره جمعیت شناختی فرصت" محسوب می شود که باید در برنامه ریزی ها و سرمایه گذاری های ملی و بین المللی مبتنی بر مطالعات و تحقیقات علمی نیز کانون اصلی توجه واقع گردد.

واژه های کلیدی: جوانان؛ جنس؛ ابعاد جمعیت شناختی و اقتصادی اجتماعی؛ خاورمیانه؛ ایران

^۱ دانشیار گروه علوم اجتماعی دانشگاه مازندران، y.foroutan@umz.ac.ir

۱- مقدمه و بیان مسأله

ایده اصلی در این مقاله معطوف به بررسی مناسبات بین جوانان و جنسیت^۱ است و تلاش می شود تا تفاوت‌های جنسیتی مرتبط با ابعاد اقتصادی اجتماعی و جمعیت شناختی جوانان مورد بررسی و مطالعه قرار گیرد. بدون تردید، اهمیت و ضرورت مطالعه جمعیت جوان و ملاحظات جنسیتی مرتبط با آن ریشه در نیازمندیهای متعدد و توانمندیهای گسترده آنان در فرهنگ و اقتصاد جامعه دارد. پاسخگویی منطقی و واقع بینانه به نیازمندیهای دختران و پسران جوان بر پایه برنامه ریزیهای منسجم و جامع می تواند تضمین کننده آینده جامعه در عرصه‌های گوناگون تکنولوژی، اقتصادی، فرهنگی، اجتماعی و آموزشی باشد. بدیهی است که چنین برنامه ریزیهای مستلزم تحقیقات و مطالعات علمی بمنظور شناخت دقیق و همه جانبه وضعیت جوانان و ملاحظات جنسیتی مرتبط با آن است. مقاله حاضر نیز جهت پاسخگویی به همین نیاز علمی و پژوهشی است و تلاش می‌کند تا در مطالعه جمعیت جوانان با تاکید بر ملاحظات جنسیتی نقشی ایفا کند.

در این تحقیق، تعریف سازمان ملل متحد از مفهوم "جوانان" مبنای کار قرار می گیرد که مبتنی بر افراد واقع در گروه سنی ۱۵ تا ۲۴ ساله است. مطابق گزارش اخیر سازمان ملل متحد (۲۰۱۱) تحت عنوان "گزارش جوانان جهان ۲۰۱۱"^۲، در کل جهان، حدود ۱/۵ میلیارد نفر جوان ۱۵ تا ۲۴ ساله وجود دارد که تقریباً نیمی از آنان را دختران و زنان جوان تشکیل می دهند. بنابراین تقریباً از هر پنج نفر جمعیت جهان، یک نفر آن جوان (۱۵ تا ۲۴ ساله) است (حدود ۲۰ درصد). بر پایه این گزارش سازمان ملل متحد (۲۰۱۱)، تنها یک دهم جمعیت جوانان جهان در کشورهای صنعتی پیشرفته زندگی می کنند و باقی (در حدود ۹۰ درصد) در کشورهای جهان سوم ساکن هستند. در بین کشورهای جهان سوم نیز بیشترین نسبت جمعیت جوانان مربوط به کشورهای آسیایی است که بیش از نیمی از جمعیت جوانان جهان (۶۰ درصد) را در خود جای داده است (سازمان ملل متحد، ۲۰۱۱). در ایران، نتایج جدیدترین سرشماری‌های عمومی مرکز آمار ایران نشان می دهد که در سال ۱۳۹۰ در حدود یک پنجم جمعیت کل کشور را جوانان ۱۵ تا ۲۴ ساله تشکیل می دهند. این نسبت در سال ۱۳۸۵ در حدود یک چهارم بود. این نسبت در ایران بر حسب جنس (مردان و زنان) تقریباً یکسان است.

¹ Youth and Gender

² United Nations (2011), *The World Youth Report 2011*

در عین حال، باید در نظر داشت که تعداد مطلق جمعیت جوانان در ایران طی دهه های اخیر رشد چشمگیری داشته است. تعداد جمعیت جوانان طی سالهای ۱۳۶۵ تا ۱۳۸۵ تقریباً دو برابر شده (در حدود ۹ میلیون نفر و ۱۸ میلیون نفر) که این امر ناشی از سطح بالای مولید در سالهای ماقبل ۱۳۶۵ است. اگرچه به سبب کنترل مولید سالهای مابعد ۱۳۶۵، تعداد مطلق جمعیت جوانان ایران در جدیدترین سرشماری تاحدودی کاهش یافته است، اما نباید از نظر دور داشت که بیش از ۱۵ میلیون نفر جمعیت کل کشور در سال ۱۳۹۰ را جوانان تشکیل می دهند (سرشماری های عمومی مرکز آمار ایران). بدین ترتیب، علاوه بر دلایلی که پیشتر اشاره شد، حجم بسیار بالای جمعیت جوانان، بر ضرورت مطالعه و تحقیق پیرامون این گروه سنی (بوئژه با تاکید بر ملاحظات جنسیتی آن) می افزاید.

۲- روش تحقیق

تجزیه و تحلیل ها و مباحث این تحقیق مبتنی بر طیف متنوع و گسترده ای از داده هایی است که از جدیدترین منابع موجود گردآوری شده است. از منظر روش شناسی، در این تحقیق از شیوهی بررسی اسنادی^۱ و تجزیه و تحلیل داده های ثانوی^۲ برپایه داده های سازمان ملل متحد و مرکز آمار ایران استفاده شده است. مشخصات و جزئیات کامل این منابع و داده های تحقیق در بخش منابع و مآخذ تحقیق در انتهای این مقاله آورده شده است. باتوجه به تمرکز و تاکید این پژوهش بر روی مناسبات جوانان و جنسیت، در استفاده از منابع تلاش شده است تا تفاوت های جنسیتی مرتبط با وضعیت اقتصادی اجتماعی جوانان نیز مورد مطالعه قرار گیرد.

۳- یافته های پژوهش

در این بخش، مهمترین نتایج و یافته های تحقیق حاضر مورد بحث و بررسی قرار میگیرند. مباحث این بخش در ۵ محور اصلی ارائه می گردند: سه محور نخست، به موضوعات سواد و تحصیلات، بهداشت و سلامت، و اشتغال جوانان با تاکید بر تفاوت های جنسیتی مرتبط با آنها اختصاص یافته است. بخش چهارم، موضوع کمابیش نوظهور جوانان، جنسیت، تکنولوژی

¹ The Method of Documentary Study

² The Method of Secondary Data Analysis

اطلاعات و ارتباطات مورد توجه قرار می‌گیرد و در پایان (بخش پنجم) به وضعیت جوانان و جنسیت در منطقه خاورمیانه با تاکید بر ایران پرداخته می‌شود.

۳-۱- تحصیلات جوانان و تفاوت‌های جنسیتی

بدون تردید، تحصیلات و آموزش به‌عنوان عنصر حیاتی توسعه و ابزار کلیدی بهبود وضعیت جوانان در کل جهان محسوب می‌شود. داده‌های این تحقیق در خصوص تفاوت‌های جنسیتی مرتبط با وضعیت تحصیلات و آموزش در میان جوانان در جدول شماره ۱ نشان داده شده است. مطابق داده‌های این جدول، در کل جهان تعداد جمعیت جوانان (جمعیت گروه سنی ۱۵ تا ۲۴ سال) بی‌سواد برابر با ۱۳۱ میلیون نفر است که، تقریباً دو سوم این تعداد (۶۱ درصد) را زنان تشکیل می‌دهند. به‌عبارت دقیق‌تر، جنسیت، تفاوت قابل ملاحظه‌ای میزان باسوادی ایجاد می‌کند: ۹۲ درصد برای پسران و ۸۶ درصد برای دختران. مطابق این داده‌ها، نزدیک به یک پنجم کل بی‌سوادان جهان را در سال ۲۰۰۸، جوانان تشکیل می‌دادند (۱۶/۵ درصد). الگوهای مرتبط با تحصیلات جوانان به‌طور برجسته‌ای تابعی از مناطق اصلی جهان است. بدین معنا که اکثریت جوانان بی‌سواد در جهان مربوط به دو منطقه است؛ در واقع، ۸۶ درصد جوانان بی‌سواد در این دو منطقه جهان زندگی می‌کنند: جنوب آسیا و آفریقای نیمه بیابانی. داده‌های این تحقیق، در جدول شماره ۱، شاخص تقارن جنسیتی^۱ را مورد توجه قرار داده است که نشان دهنده نسبت میزان باسوادی زنان به میزان باسوادی مردان است. مطابق داده‌های این جدول، بالاترین میزان عدم تقارن جنسیتی (در سواد و تحصیلات) مربوط به منطقه جنوب آسیاست که در آن میزان باسوادی مردان و زنان به ترتیب برابر با ۷۳ درصد و ۵۱ درصد است. در مقایسه جمعیت جوانان و بزرگسالان از نظر شاخص‌های تحصیلات و آموزش می‌توان به دو نکته اساسی اشاره کرد: نکته اول، آن‌که تقریباً در تمامی کشورهای دنیا، میزان باسوادی جوانان (جمعیت گروه سنی ۱۵ تا ۲۴ ساله) بیشتر از میزان مشابه در جمعیت بزرگسالان است که نشان‌دهنده تفاوت‌های نسلی و روند نزولی بی‌سوادی است. نکته دوم، آنکه تفاوت‌های جنسیتی در جمعیت جوانان از نظر میزان باسوادی، در مقایسه با وضعیت بزرگسالان، کمتر است. به‌عبارت دیگر، پیشرفت‌های عمومی طی دهه‌های اخیر در زمینه سواد و تحصیلات عموماً شامل نسل جوان معاصر اعم از پسران و دختران شده است.

^۱ Gender Parity Index (GPI)

لازم است به روندهای تاریخی و چشم اندازهای آینده‌ی سطح سواد و تحصیلات به‌ویژه در میان جوانان و تفاوت‌های جنسیتی مرتبط با آن نیز اشاره کرد. بین سالهای ۱۹۹۴ و ۲۰۰۸ میلادی، تعداد بی‌سوادان در جمعیت جوان از ۱۷۰ میلیون نفر به ۱۳۰ میلیون نفر کاهش یافت. پیش بینی می‌شود تا سال ۲۰۱۵ این تعداد به ۹۹ میلیون نفر خواهد رسید که بیش از نیمی از آنان را دختران و زنان جوان ساله تشکیل می‌دهند. مطابق پیش‌بینی‌های کارشناسان سازمان ملل متحد، تا سال ۲۰۱۵ میلادی، میزان بی‌سوادی جوانان در کل جهان و ممالک در حال توسعه به ترتیب به ۸ درصد و ۹ درصد کاهش خواهد یافت. با این‌همه، در حدود یک چهارم (۲۴ درصد) جوانان آفریقای نیمه بیابانی بی‌سواد باقی خواهند ماند. در گردهمایی جهانی تحصیلات و آموزش که با حضور نمایندگان دولتهای ۱۶۴ کشور دنیا در سال ۲۰۰۰، در شهر داکار سنگال برگزار گردید، آنان متعهد به اجرای یک برنامه بین‌المللی موسوم به "تحصیلات و آموزش برای همه"^۱ شدند. این برنامه بین‌المللی، یک برنامه ریزی و سازماندهی جهانی به منظور فراهم کردن تسهیلات لازم برای تامین نیازهای کودکان، جوانان و بزرگسالان در زمینه آموزش و تحصیلات پایه است. مطابق این برنامه، ۶ هدف محوری پیش‌بینی شده است که باید تا سال ۲۰۱۵ میلادی تحقق یابد. هدف سوم برنامه‌ی فوق، معطوف به "ارتقای سطح آموزش و مهارت‌های زندگی برای جوانان" است.

---

¹ Education for All

جدول شماره ۱: میزان باسوادی در جمعیت جوانان و بزرگسالان در کل جهان و به تفکیک جنس مناطق اصلی جهان، ۲۰۰۸

بزرگسالان				جوانان				مناطق جهان
% F	GPI	زن	مرد	% F	GPI	زن	مرد	
۶۴/۱	۰/۹۰	۷۸/۹	۸۸/۲	۶۰/۷	۰/۹۴	۸۶/۴	۹۱/۷	کل جهان
۵۸/۹	۱/۰۰	۹۸/۹	۹۹/۲	۴۶/۴	۱/۰۰	۹۹/۶	۹۹/۵	مناطق توسعه یافته
۶۴/۵	۰/۷۶	۵۸/۱	۷۶/۷	۶۲/۸	۰/۹۲	۸۲/۲	۸۹/۸	آفریقای شمالی
۶۲/۶	۰/۷۵	۵۳/۶	۷۱/۶	۵۸/۶	۰/۸۷	۶۷/۱	۷۶/۸	آفریقای نیمه بیابانی
۵۵/۸	۰/۹۸	۹۰/۳	۹۱/۹	۴۵/۰	۱/۰۱	۹۷/۲	۹۶/۷	امریکای لاتین و کارائیب
۷۳/۴	۰/۹۴	۹۰/۷	۹۶/۸	۵۳/۸	۱/۰۰	۹۹/۲	۹۹/۴	آسیای شرقی
۶۳/۵	۰/۷۰	۵۰/۹	۷۳/۲	۶۳/۵	۰/۸۶	۷۳/۳	۸۵/۷	آسیای جنوبی
۶۶/۱	۰/۹۵	۸۹/۵	۹۴/۵	۵۲/۴	۰/۹۹	۹۵/۸	۹۶/۳	آسیای جنوب شرقی
۷۱/۶	۰/۸۴	۷۶/۹	۹۱/۵	۶۹/۰	۰/۹۴	۸۹/۸	۹۵/۶	آسیای غربی
۵۵/۳	۰/۸۹	۶۲/۶	۷۰/۲	۴۶/۶	۱/۰۲	۷۴/۱	۷۲/۰	اقیانوسیه

GPI (Gender Parity Index): شاخص تقارن جنسیتی: نسبت میزان باسوادی زنان به میزان باسوادی مردان: F: % سهم زنان از تعداد کل بیسوادان (بعنوان مثال، عدد ۶۴,۱ نشان می دهد که در کل جهان، زنان تقریباً ۶۴ درصد کل بیسوادان (اعم از مرد و زن) را شامل می شود.

(1) UNESCO (2010): Adult and Youth Literacy: Global Trends in Sources: Gender Parity, UNESCO Institute for Statistics, UIS Fact Sheet, September, No. 3. (2) UNESCO & UNPY (2011), Dialogue Youth and Education: Dialogue and Mutual Understanding, United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization and United Nations Program on Youth. (3) UNESCO & UNPY (2011), Youth and Education: Dialogue and Mutual Understanding,

۲-۳- بهداشت و سلامت جوانان: تفاوت‌های جنسیتی

یکی از موضوعات بسیار مهم در خصوص جمعیت جوانان، مربوط به شاخص‌های بهداشت و سلامت و تفاوت‌های جنسیتی آن است. مطابق جدیدترین گزارش سازمان ملل متحد (۲۰۱۲) تحت عنوان "بهداشت و سلامت جوانان"^۱ (۲۰۱۲)، سالیانه ۱/۸ میلیون جوان ۱۵ تا ۲۴ ساله می‌میرند که مرگ آن‌ها غالباً ناشی از علل قابل پیشگیری است. بعنوان مثال، مخاطرات و احتمال مرگ ناشی از حاملگی برای مادران بسیار جوان (۱۵ تا ۱۹ ساله) به مراتب بیشتر از تا مادران بزرگسال است. در حالی که، سالیانه در حدود ۱۶ میلیون دختر ۱۵ تا ۱۹ ساله زایمان می‌کنند که حدود ۱۱ درصد کل زاد و ولدها در سطح جهان را شامل می‌شود. برپایه همین گزارش سازمان ملل متحد، مهمترین عامل مرگ دختران ۱۵ تا ۱۹ ساله در سطح کل جهان عبارتست از: حاملگی و زایمان زود هنگام.

مسئله دیگری که ارتباطی تنگاتنگ با حیات و سلامت جوانان دارد، استعمال دخانیات و مصرف مشروبات الکلی است. به‌عنوان مثال، جدیدترین گزارش سازمان ملل متحد (۲۰۱۲) نشان می‌دهد که بسیاری از کسانی که دخانیات استعمال می‌کنند کسانی هستند که این عادت را از سنین نوجوانی و جوانی شروع کرده‌اند. امروزه تعداد جوانان ۱۵ تا ۲۴ ساله ای که دخانیات استعمال می‌کنند در حدود ۱۵۰ میلیون نفر است. این تعداد در سراسر دنیا در بین جوانان به‌ویژه دختران جوان رو به افزایش است. در حدود نیمی از این افراد قبل از آنکه به بلوغ کامل برسند در اثر مضرات ناشی از استعمال دخانیات فوت خواهند کرد. مصرف مشروبات الکلی نیز باعث کاهش خود-کنترلی و افزایش رفتارهای مخاطره‌آمیز می‌شود و بر همین اساس، منشأ اصلی تصادفات و جراحات (از جمله تصادفات رانندگی و جاده‌ای)، خشونت (بویژه خشونت‌های خانوادگی) و مرگ‌های پیش از سن بلوغ است.

یکی دیگر از عواملی که در دهه‌های اخیر سلامت و بهداشت جامعه بشری بویژه جوانان را بطور فزاینده ای تهدید کرده است، شیوع گسترده ویروس اچ آی وی و بیماری ایدز است. به

^۱ United Nations (2012), *Health of Young People*, United Nations, 11 October, A/RES/S-27/2

همین سبب، بخش جمعیت سازمان ملل متحد (UNFPA) اخیراً گزارش مستقل و مفصلی تحت عنوان " ویروس اچ آی وی و جوانان " (۲۰۱۱) ^۲ منتشر کرده است. مطابق این گزارش سازمان ملل متحد (۲۰۱۱)، در سال ۲۰۰۸، نزدیک به ۳۵ میلیون نفر در جهان دارای اچ آی وی بودند که تقریباً ۵ میلیون نفر آنان را جوانان (گروه سنی ۱۵ تا ۲۴ ساله) تشکیل می‌دادند. به عبارت دقیق‌تر، نزدیک به نیمی از افرادی که به تازگی به ویروس اچ آی وی مبتلا شدند، جوانان ۱۵ تا ۲۴ ساله هستند (در حدود ۴۰ درصد)؛ ضمن آن که هر روز بطور متوسط ۲۵۰۰ جوان به این تعداد افزوده می‌شود. بالاترین میزان ابتلا به ویروس اچ آی وی در بین جوانان، مربوط به منطقه آفریقای نیمه بیابانی است که ۸۰ درصد کل جوانان مبتلا به این بیماری را شامل می‌شود. در این زمینه کشورهای آسیای جنوبی و آسیای جنوب شرقی در رتبه دوم ابتلا به اچ آی وی قرار دارند (حدود ۳٫۸ میلیون نفر). در این دو ناحیه اصلی جهان، تقریباً یک سوم افرادی که به تازگی به ویروس اچ آی وی مبتلا شدند را جوانان ۱۵ تا ۲۴ ساله تشکیل می‌دهند. نکته بسیار مهم در این خصوص ناظر به تفاوت جنسیتی بسیار چشمگیری است که در زمینه ابتلا به ویروس اچ آی وی در بین جوانان وجود دارد: دختران و زنان جوان، قربانیان اصلی این بیماری هستند. بعنوان مثال، دختران و زنان جوان ۱۵ تا ۲۴ ساله در کشورهای آفریقای نیمه بیابانی بیش از ۷۰ درصد مبتلایان به اچ آی وی را تشکیل می‌دهند. به عبارت دیگر، نسبت دختران و زنان جوان مبتلا به ایدز، ۸ برابر بیشتر از پسران و مردان جوان است. این امر ناشی از عدم وجود دانش و آگاهی کافی در میان جوانان (به ویژه دختران و زنان جوان) در خصوص راه‌های محافظت از خویش و پیشگیری از ابتلا به ویروس اچ آی وی مثبت است. گزارش اخیر بخش جمعیت سازمان ملل متحد تحت عنوان " ویروس اچ آی وی و جوانان " (۲۰۱۱) نشان می‌دهد که تنها ۳۰٪ پسران و مردان جوان و ۱۹٪ دختران و زنان جوان از راه‌های محافظت خود و پیشگیری از ابتلا به ویروس اچ آی وی و ایدز آگاهی دارند. بنابراین، ضرورت دارد تا سرمایه‌گذاری‌های بیشتری در زمینه‌ی آموزش جوانان در این خصوص صورت گیرد. اگرچه این نکته هم برای دختران و هم پسران لازم است، اما با توجه با آمارها، اهمیت و ضرورت چنین سرمایه‌گذاری‌ها و برنامه‌ریزی‌هایی برای دختران و زنان جوان به مراتب بیشتر است.

² United Nations Population Fund (2011), *HIV and Young People - Dialogue and Mutual Understanding*

علاوه بر موارد فوق، باید به چند عامل دیگر که بهداشت و سلامت جوانان را به مخاطره می اندازد نیز اشاره کرد. از جمله این موارد، خشونت است که در واقع، یکی از علل عمده مرگ جوانان (بویژه، پسران) محسوب می شود. مطابق گزارش سازمان ملل متحد تحت عنوان "بهداشت و سلامت و جوانان" (۲۰۱۲)^۱، هر روز در حدود ۵۶۵ نفر در گروه سنی ۱۰ تا ۲۹ سال در اثر نزاع و خشونت شخصی می میرند. این امر در بین پسران جوان نسبت به دختران متداول تر است. خشونت های جنسی^۲ نیز یک پدیده جهانی است که به ویژه زندگی دختران و زنان جوان را تهدید می کند. اساسا و جوانان و خشونت بطور چشمگیری بهم گره خورده اند که هنریک اوردال^۳ در کتاب "جمعیت شناسی سیاسی" (گلدستون و همکاران ۱۳۹۵) با ذکر نمونه های واقعی در سطح جهان، مناسبات بین خشونت و ساختار سنی جوان جمعیت بویژه در عرصه های سیاسی و خشونت سیاسی جوانان را به تفصیل بحث و بررسی کرده است. مطابق همان گزارش سازمان ملل متحد تحت عنوان "بهداشت و سلامت و جوانان" (۲۰۱۲)، تصادفات جاده ای، بطور تقریبی هر روز عامل مرگ ۱۰۰۰ جوان می گردد. در پایان باید به مشکل بهداشت روانی و ذهنی^۴ نیز اشاره کرد زیرا سالیانه حداقل یک پنجم افراد گروه سنی ۱۰ تا ۱۹ سال دچار مشکل بهداشت ذهنی و روانی (اعم از اضطراب و افسردگی) می شوند.

۳-۳- اشتغال جوانان و جنسیت

به طور تئوریک، جمعیت جوان به عنوان یک سرمایه عظیم در زمینه نوآوری و خلاقیت در اقتصاد و جامعه محسوب میشود که در مباحث نظری علوم اجتماعی از آن تحت عناوینی همچون «پاداش جمعیتی»^۵ یا «پنجره جمعیت شناختی فرصت»^۶ (بلوم و همکاران^۷ ۲۰۰۷، وندر ون و اسمیتس^۸ ۲۰۱۱) یاد می شود. به عبارت دقیق تر، هنگامی که نسبت بیشتری از افراد

¹ United Nations: *Health and Youth* (2012)

² Sexual violence

³ Urdal, Henrik

⁴ Mental Health

⁵ Demographic Gift & Demographic Bonus

⁶ The Demographic Window of Opportunity

⁷ Bloom, D.E., et al. (2007)

⁸ van der Ven, R. and Smits, J. (2011)

افراد در سنین فعالیت اقتصادی هستند و نسبت وابستگی سنی^۱ کاهش می یابد، زمینه های بالقوه ای برای افزایش تولید و درآمد فراهم می آید. به این وضعیت اصطلاحاً «پاداش جمعیتی» گفته می شود که به دنبال کاهش مولید ایجاد می گردد و عمدتاً مبتنی بر جمعیت جوانان ۱۵ تا ۲۴ ساله است. زمانی که جمعیت جوان سالخورده شود، چنین شرایطی چون نسبت بزرگتری از جمعیت به سنین بازنشستگی خواهد رسید، نسبت های وابستگی دوباره رو به افزایش خواهند نهاد. بر همین اساس، جمعیت شناسان معتقدند که در چنین موقعیتی، یک دوره زمانی ۳۰ تا ۴۰ سال دارای سهم بیشتری از جمعیت واقع در سنین کار و فعالیت اقتصادی است. به این وضعیت اصطلاحاً «پنجره جمعیت شناختی فرصت» برای رشد اقتصادی گفته می شود. این پاداش جمعیت شناختی بطور اتوماتیک و به خودی خود بدست نمی آید بلکه بستگی به این دارد که برنامه ریزیها و سیاست گذارهای دولتها و کشورها در عرصه های اقتصادی و اجتماعی چگونه تنظیم و اجرا می گردد. بنابراین، جامعه ای که نسبت قابل ملاحظه ای از جمعیت آن را جوانان تشکیل می دهند، از زمینه و پتانسیل قوی برای پیشرفت اقتصادی بهره مند است اما نظر داشت که برای تحقق و عینیت پیدا کردن این توانایی بالقوه باید است زمینه های عملی مناسب برای اشتغال مولد و جامعه پذیری سالم جوانان فراهم آید.

نتایج این تحقیق در خصوص وضعیت فعالیت اقتصادی و اشتغال جوانان با تاکید بر تفاوت های جنسیتی آن در نمودار شماره ۱ و جدول شماره ۲ آورده شده است. مطابق این داده های مبتنی بر گزارش سازمان بین المللی کار (ILO, 2012)، تعداد کل جمعیت بی کاران جهان در سال ۲۰۱۲ برابر با ۲۰۰ میلیون است که در حدود ۷۵ میلیون نفر (تقریباً ۴۰ درصد) آن را جوانان ۱۵ تا ۲۴ ساله تشکیل می دهند. بین سالهای ۱۹۸۰ تا ۲۰۰۰ در کشورهای در حال توسعه به ازای هر ۱۰ درصد افزایش جمعیت جوانان، میزان بی کاری جوانان به میزان ۶ درصد افزایش یافته است. یکی از دلایل اصلی آمار بالای بیکاری در جمعیت جوانان در سالهای اخیر این است که نسبت فزاینده ای از آنان مشغول تحصیلات هستند. یکی دیگر از الگوهای مربوطه در این خصوص، تفاوت چشم گیر وضعیت اشتغال جوانان در مقایسه با بزرگسالان است که در این خصوص می توان به دو نکته بسیار مهم اشاره کرد: اول آنکه، در کل جهان، میزان بیکاری جوانان سه برابر بیشتر از میزان بیکاری بزرگسالان است. دوم آنکه، آسیب پذیری وضعیت اشتغال جوانان در مقایسه با بزرگسالان به مراتب بیشتر است. همچنین در شرایط نامساعد و کساد اقتصادی، وضعیت اشتغال جوانان بیش از سایرین تحت تاثیر قرار می گیرد.

¹ Age-Dependency Ratio (ADR)

زیرا در چنین شرایطی، جوانان (اگر در جستجوی کار باشند) جزو آخرین نفراتی هستند که به کار گرفته می‌شوند، و (اگر شاغل باشند) جزو اولین نفراتی هستند که کارشان را از دست می‌دهند.

علاوه بر این، داده های این تحقیق در جدول شماره ۲ نشان‌دهنده تفاوت‌های جنسیتی برجسته در وضعیت فعالیت اقتصادی و اشتغال جوانان است. به‌عنوان مثال، بررسی تفصیلی وضعیت فعالیت اقتصادی و اشتغال جوانان در سال ۲۰۱۰ نشان می‌دهد که میزان بی‌کاری دختران و زنان جوان (۱۳/۱ درصد) بیش از میزان بیکاری پسران و مردان جوان (۱۲/۶ درصد) است. در سال ۲۰۰۸ نیز کمابیش همین تفاوت‌های جنسیتی به چشم می‌خورد. اگرچه شکاف جنسیتی در زمینه مشارکت جوانان در بازار کار و اشتغال در سال‌های اخیر رو به کاهش نهاده است، اما دختران و زنان جوان همچنان از سطح نسبتاً پایین‌تری در فعالیت‌های اقتصادی و اشتغال برخوردار هستند. در بسیاری از کشورهای جهان، دختران و زنان جوان نه تنها از سطح پایین‌تر مشارکت در بازار کار برخوردارند، بلکه میزان اشتغال آنان نیز (در مقایسه با پسران و مردان جوان) به‌مراتب کمتر است. یکی از نمونه‌های مثال‌زدنی در این خصوص، وضعیت کشورهای خاورمیانه و کشورهای آفریقای شمالی است: در سال ۲۰۱۱، میزان اشتغال دختران و زنان جوان در کشورهای خاورمیانه و کشورهای آفریقای شمالی در حدود یک دهم بود (به ترتیب، ۱۱٫۵ درصد و ۷٫۷ درصد). در حالیکه، این نسبت برای پسران و مردان جوان در این دو دسته از کشورهای جهان در حدود ۴ برابر بیشتر بوده است (به ترتیب، ۳۶٫۹ درصد و ۳۶٫۲ درصد). وضعیت استثنایی منطقه خاورمیانه و آفریقای شمالی نشان می‌دهد که در حالیکه جمعیت جوانان تحصیل‌کرده به لحاظ کمی و کیفی در بالاترین و بهترین وضعیت خود است، اما بیش از یک چهارم جوانان این مناطق در سال ۲۰۱۱ بی‌کار بودند: (بیش از ۲۶ درصد در کشورهای خاورمیانه و بیش از ۲۷ درصد در کشورهای آفریقای شمالی) (جدول شماره ۲).

تفاوت‌های جنسیتی تنها به سطح پایین‌تر میزان مشارکت دختران و زنان جوان و میزان بالاتر بیکاری آنان (در مقایسه با پسران و مردان جوان) محدود نمی‌شود. نکته‌ی قابل توجه این است که حتی زمانی که دختران و زنان جوان شاغل نیز هستند، این احتمال برای آنها به‌مراتب بیشتر است که در مشاغلی بکار گرفته شوند که بطور سنتی به زنان مربوط می‌شد یا به‌عنوان نیروی نیمه وقت و یا در مشاغل کم درآمد به کار گرفته شوند. بعلاوه، در بسیاری از نقاط جهان هنوز تفاوت‌های قابل ملاحظه‌ای بین دختران و زنان جوان و پسران و مردان جوان از نقطه نظر

سطح درآمد و حقوق شغلی وجود دارد. بعنوان مثال، مطابق "گزارش جهانی جوانان" (سازمان ملل متحد، ۲۰۱۱)^۱ در آمد شغلی دختران و زنان جوان شاغل در کشورهای آفریقای نیمه بیابانی، به اندازه ۸۲ درصد در آمد شغلی پسران و مردان جوان است. این نسبت برای دختران و زنان جوان در کشورهای منطقه آسیای شرقی و اقیانوسیه به اندازه ۸۴ درصد است. مطالعات اخیر بانک جهانی (۲۰۱۰) نشان می دهد که نه تنها تفاوت های جنسیتی (از جمله در زمینه سطح دستمزد و درآمد شغلی) در سالهای اخیر بطور فزاینده ای رو به کاهش است، بلکه این روند نزولی در میان دختران و زنان جوان در مقایسه با زنان بزرگسال نیز دیده می شود. این امر ناشی از آن است که سطح تحصیلات نسل های معاصر زنان و دختران به طور چشمگیری رو به گسترش و پیشرفت نهاده است. این نکته به وضوح نشان دهنده نقش تعیین کننده تحصیلات زنان در کاهش شکاف های جنسیتی است. به همین سبب، ضرورت دارد تا برنامه ریزی های دقیقتری در زمینه توسعه و تقویت سطح آموزش و تحصیلات دختران و زنان انجام گیرد.

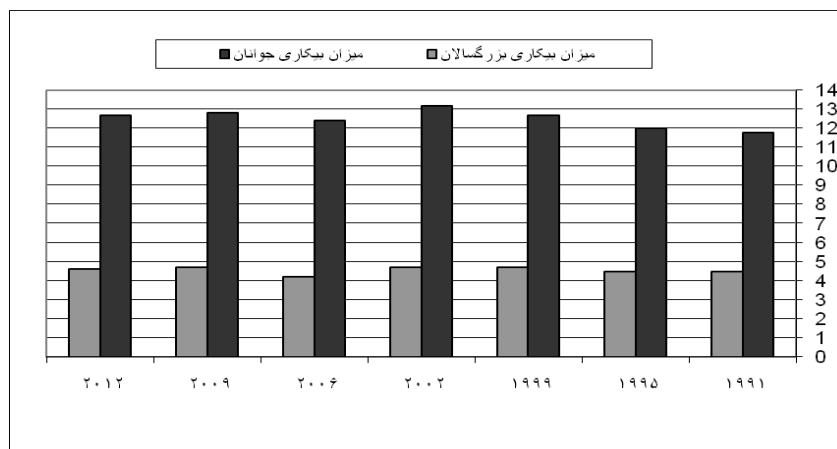
نکته پایانی در این خصوص معطوف به ارتباط بین سیستم آموزشی و اشتغال جوانان است. به عنوان مثال، از سوی دپارتمان امور اقتصادی و اجتماعی سازمان ملل متحد در سال ۲۰۱۱^۲ یک بررسی پیمایشی بر روی جوانان کشورهای مختلف جهان انجام شده که چند نتیجه در برداشته است: اول آنکه، جوانان معتقدند که بسیاری از سیستم ها و نهادهای آموزش عالی و دانشگاهها با نیازهای واقعی و پویای بازار کار هماهنگی و همخوانی مناسب ندارد. به همین سبب، ضرورت دارد تا در زمینه برقراری پیوندهای هرچه بیشتر و قوی تر بین مؤسسات آموزشی و بازار کار (کارفرمایان) اقدامات جدی و مناسب انجام گیرد. دوم آنکه، به عقیده آنان بسیاری از برنامه های درسی و محتوای آموزش های رسمی بیش از اندازه دارای بعد تئوریک و نظری هستند که باعث می گردد تا دانش آموختگان از مهارت های عملی مورد نیاز بازار کار بی بهره باشند. به همین خاطر، بسیاری از آنان ورود خود به بازار کار را به تاخیر می اندازند تا تحصیلات و برنامه های آموزش خودشان را همچنان ادامه دهند و مهارتهای لازم را کسب نمایند، و یا اینکه ناچار می شوند به مشاغل سطح پایین تر روی آورند. سوم آنکه، جوانان به تفاوت کیفیت آموزش در مؤسسات خصوصی و عمومی اشاره کرده اند. به عقیده آنان، دانش آموختگان مؤسسات آموزشی خصوصی معمولاً از توانمندی ها و مهارت های بهتری برخوردارند

¹ United Nations: *The World Youth Report* (2011)

² United Nations Department of Economic and Social Affairs (2011): *The World Youth Report 2011 – Youth Employment*

که امتیاز رقابتی بسیار ارزشمندی برای آنان در بازار کار محسوب می شود. چهارم آنکه، جوانان به اهمیت مشاغل جدید و نوظهور اشاره کردند مانند: تکنولوژی اطلاعات و ارتباطات، ایجاد شبکه های اجتماعی، پایداری محیط زیست (موسوم به "مشاغل سبز"). بسیاری از جوانان خاطر نشان کردند که شغل ایده آل آنها این است که یا در بخش مشاغل سبز کار کنند یا خودشان چنین مشاغلی را ایجاد کنند (سازمان ملل متحد، ۲۰۱۱).

نمودار شماره ۱: میزان بیکاری جوانان و بزرگسالان (۱۵ ساله به بالا) در کل جهان، ۲۰۱۲-۱۹۹۱ (درصد)

Sources: (1) International Labour Office (2012): The Youth Employment Crisis: Time for Action, Geneva: ILO. (2) United Nations Department of Economic and Social Affairs (2011), The World Youth Report 2011 – Youth Employment: Youth Perspective on the Pursuit of Decent Work in Changing Times, United Nations Publication, ST/ESA/338.

جدول شماره ۲: میزان مشارکت جوانان در بازار کار به تفکیک مناطق اصلی جهان، ۱۹۹۰ و

۲۰۱۱

میزان بیکاری جوانان		میزان مشارکت جوانان در بازار کار				مناطق اصلی جهان
مرد	زن	مرد		زن		
۲۰۱۱	۲۰۱۱	۲۰۱۱	۱۹۹۰	۲۰۱۱	۱۹۹۰	
۱۸	۱۷	۵۰	۶۰	۴۶	۵۴	کشورهای توسعه یافته
۱۷	۱۸	۵۰	۵۷	۳۵	۴۴	اروپای جنوبی و مرکزی
۱۰	۷	۶۰	۷۶	۶۲	۷۸	آسیای شرقی
۱۳	۱۴	۶۰	۶۵	۴۵	۵۴	آسیای جنوب شرقی و اقیانوسیه
۹	۱۱	۵۸	۷۱	۲۵	۳۴	آسیای جنوبی
۱۰	۱۷	۶۲	۷۲	۴۳	۳۹	امریکای لاتین و کارائیب
۲۲	۴۱	۴۷	۵۸	۱۲	۱۲	خاورمیانه
۲۱	۴۱	۴۸	۵۳	۲۰	۲۵	آفریقای شمالی
۱۲	۱۴	۵۱	۵۸	۵۲	۵۰	آفریقای نیمه بیابانی
۱۲	۱۳	۵۷	۶۸	۴۱	۵۱	کل جهان

Sources: 1) International Labour Office (2012): The Youth Employment Crisis. 2) United Nations Department of Economic and Social Affairs (2011), The World Youth Report 2011 – Youth Employment: Youth Perspective on the Pursuit of Decent Work in Changing Times, United Nations Publication, ST/ESA/338.

۴-۳- جوانان، جنسیت و تکنولوژی اطلاعات و ارتباطات (ICT)

یکی دیگر از موضوعات بنیادین که در سال‌های اخیر، زندگی فردی و اجتماعی جوانان را قویا تحت تاثیر قرار داده و نقش تعیین کننده ای در فرآیند شکاف نسلی ایفا کرده، موضوع تکنولوژی‌های مدرن به‌ویژه در عرصه اطلاعات و ارتباطات^۳ است. سازمان ملل متحد (۲۰۱۱) نیز این واقعیت را به رسمیت می شناسد که جوانان نه تنها کاربران مشتاق و خلاق برنامه‌های تکنولوژی اطلاعات و ارتباطات (مانند کامپیوتر، تلفنهای موبایل، اینترنت و ...) هستند، بلکه نقش تعیین کننده‌ای در ساخت و تولید این برنامه‌ها دارند. واقعیت این است که برنامه‌ها و خدمات تکنولوژی اطلاعات و ارتباطات برای میلیون‌ها جوان این امکان را فراهم آورده است تا بتوانند بطور بی سابقه ای دانش خود را ارتقا بخشند و با انتشار آن‌ها با طیف بسیار وسیع و بی

³ Information and Communication Technology (ICT)

نظیری از افراد امکانپذیر مرتبط گردند. سازمان ملل متحد در طرح جداگانه‌ای تحت عنوان "برنامه جهانی اقدام برای جوانان"^۴، اهمیت افزایش میزان دسترسی جوانان به اینترنت و ارتقای سطح دانش آنان در زمینه تکنولوژی اطلاعات را به‌طور جدی مورد تأکید قرار داده است. یکی دیگر از مباحث مهم در این خصوص، پیامدهای جنسیتی تکنولوژیهای مدرن اطلاعات و ارتباطات است. به‌عنوان مثال، گزارش اخیر سازمان ملل متحد تحت عنوان "تکنولوژی اطلاعات و ارتباطات: گفتگو و فهم متقابل" (۲۰۱۱)^۵ تأکید و تلاش می‌کند که میزان دسترسی کمی و کیفی دختران و زنان جوان به برنامه های تکنولوژی اطلاعات و ارتباطات افزایش و گسترش یابد. دختران و زنان جوان از این طریق می‌توانند توانمندی‌های علمی، اقتصادی و اجتماعی خود را شکوفا و تقویت نموده و شکاف‌های جنسیتی را در عرصه های گوناگون زندگی بیش از پیش برطرف نمایند.

۵-۳- نگاهی به وضعیت جوانان و جنسیت در خاورمیانه با تأکید بر ایران

چنانکه در بخش‌های پیشین این مقاله نیز اشاره شد، یکی از شاخص ترین مناطق جهان که تفاوت‌های جنسیتی در آن مطرح است، منطقه خاورمیانه است که شامل ایران نیز می‌گردد. به همین سبب، در این بخش به‌طور خاص تفاوت‌های جنسیتی مرتبط با ویژگی‌های اقتصادی اجتماعی و جمعیت شناختی جوانان در منطقه خاورمیانه و ایران مورد مطالعه قرار می‌گیرد. نتایج این بخش از تحقیق در نمودار شماره ۲ و جدول شماره ۳ نشان داده شده است. ویژگیهای برجسته منطقه خاورمیانه را باید قبل از هرچیزی در نسبت بسیار بالای جمعیت جوان آن جستجو کرد. نتایج این تحقیق مبتنی بر داده های سازمان ملل متحد (۲۰۱۰) در نمودار شماره ۲ آمده که میانه سنی جمعیت را به تفکیک مناطق اصلی جهان و منتخبی از چند کشور از جمله ایران نشان می‌دهد. میانه سنی جمعیت نشان دهنده سنی است که جمعیت یک کشور یا هر مکان معین دیگر را به دو نیمه مساوی تقسیم می‌کند: نیمی از جمعیت، پایین تر (جوانتر) از آن سن، و نیم دیگر جمعیت نیز بالاتر (مسن تر) از آن سن

⁴ United Nations Program on Youth

⁵ United Nations Program on Youth & International Telecommunication Unit (2011), *Information and Communication Technology: Dialogue and Mutual Understanding*,

هستند. بعنوان مثال، مطابق داده های سازمان ملل متحد (۲۰۱۰) مندرج در نمودار شماره ۲، میانه سنی جمعیت در ایران و ژاپن به ترتیب برابر با ۲۷ سال و ۴۵ سال است. بدین معنا که، نیمی از جمعیت ایران را افرادی با سن کمتر از ۲۷ سال است و نیم دیگر جمعیت کشور را افراد با سن بالاتر از ۲۷ سال تشکیل می دهند. در حالی که در کشوری مانند ژاپن، نسبت جمعیت جوان به مراتب کمتر است: ۵۰ درصد جمعیت این کشور شامل افراد جوان تر از ۴۵ سال و ۵۰ درصد دیگر شامل افراد بالاتر از ۴۵ سال است. در عین حال، باید در نظر داشت که تفاوت های برجسته ای در بین کشورهای خاورمیانه از نظر ساخت سنی جمعیت وجود دارد. بعنوان مثال، بیشترین نسبت جمعیت جوان را می توان در کشورهای یمن و عراق مشاهده کرد. در واقع، نیمی از جمعیت این کشورها را افراد جوانتر از ۲۰ سال تشکیل می دهند (نمودار شماره ۲). بطور خلاصه، پایین بودن میانه سنی و بالا بودن تراکم جمعیت جوان در بسیاری از کشورهای جهان سوم از جمله کشورهای خاورمیانه تا حدود زیادی ریشه در این واقعیت دارد که در این جوامع، فرآیند کاهش مولید دیرتر اما با سرعت بیشتری انجام گرفته است. یکی از بهترین نمونه ها در این خصوص وضعیت کشور ایران است که کاهش جمعیت چشم گیری را در دهه های اخیر تجربه کرده است. میزان باروری کل^۶ (یعنی متوسط تعداد فرزندان هر زن)، از بیش از ۶ فرزند در سال ۱۳۶۵ به کمتر از ۲ فرزند در سال ۱۳۸۵ تقلیل یافته است. چنان که در جدول شماره ۳ نیز نشان داده شده است، یک چهارم جمعیت ایران در سال ۲۰۰۵ را جوانان ۱۵ تا ۲۴ ساله تشکیل می دادند. این نسبت در سال ۲۰۰۵ در کشورهایمانند بحرین و کویت و قطر در حدود ۱۵ درصد بود. مطابق پیش بینی های سازمان ملل متحد (مندرج در جدول شماره ۳) اگرچه در حال حاضر حدود یک پنجم جمعیت منطقه خاورمیانه و شمال آفریقا را جوانان ۱۵ تا ۲۴ ساله تشکیل می دهند، اما این روند در سال های آینده تدریجاً رو به کاهش خواهد گذاشت که در برخی از کشورها از جمله ایران این روند نزولی به مراتب چشمگیرتر و محسوس تر خواهد بود. (جدول شماره ۳).

حجم و نسبت بسیار زیاد جمعیت جوان در کشورهای خاورمیانه از جمله ایران، طیف متنوع و گسترده ای از توانمندی ها و نیازمندی ها را در عرصه های متعدد اقتصادی، اجتماعی، سیاسی و فرهنگی فراهم می آورد. البته پاسخگویی به این نیازمندی ها و بهره گیری از این توانمندی ها مستلزم برنامه ریزیها ی منسجم و جامع است. اگرچه کشورهای خاورمیانه از منابع نفتی و نسبت بالای جمعیت جوان برخوردارند که می توانند در راستای رشد و توسعه اقتصادی مورد

⁶ Total Fertility Rate (TFR)

استفاده قرار گیرند، اما متأسفانه سیستم‌های اقتصادی و اجتماعی و سیاسی در این کشورها هنوز نتوانسته‌اند به‌طور مناسب پاسخگوی نیازهای عدیده جمعیت عظیم و روزافزون جوانان باشند. به‌عنوان مثال، مطابق داده‌های سازمان بین‌المللی کار (ILO, 2011)^۷، بالاترین میزان بیکاری جوانان (یک چهارم جمعیت)، مربوط به کشورهای منطقه خاورمیانه است. درحالی‌که میانگین میزان بی‌کاری جوانان در کل جهان برابر با ۱۳ درصد و در بسیاری از کشورهای آسیایی کمتر از ۱۰ درصد است. اما جوانان در کشورهای خاورمیانه از بالاترین میزان بیکاری برخوردار هستند. علاوه بر این، داده‌های جدول شماره ۳ نشان‌دهنده تفاوت‌های جنسیتی چشمگیری در زمینه وضعیت فعالیت اقتصادی جوانان خاورمیانه است. بدین معنا که میزان بیکاری دختران و زنان جوان به‌طور قابل ملاحظه‌ای بیشتر از میزان بیکاری پسران و مردان جوان است. یک سوم دختران و زنان جوان خاورمیانه بی‌کار هستند، در حالی‌که این نسبت برای پسران و مردان جوان نزدیک به یک پنجم است. این شکاف‌های جنسیتی را می‌توان در اغلب کشورهای خاورمیانه مشاهده کرد، هرچند شدت آن‌ها در این کشورها تاحدودی متغیر است. به‌عنوان مثال، میزان بیکاری دختران و زنان جوانان در کشورهایی همچون اردن و سوریه در حدود دو برابر میزان بیکاری پسران و مردان جوان است. اما در برخی کشورها مانند ترکیه و امارات متحده این شکاف جنسیتی بسیار ناچیز است. در ایران شکاف جنسیتی قابل ملاحظه است: میزان بی‌کاری دختران و زنان جوان به نسبت پسران و مردان جوان به ترتیب برابر با ۳۲ و ۲۰ درصد است (جدول ۳). این قبیل الگوهای جنسیتی ناظر بر فعالیت اقتصادی و اشتغال را باید در چارچوب فرآیند جامعه‌پذیری^۸ به‌ویژه جامعه‌پذیری جنسیتی از طریق سیستم آموزشی^۹ تبیین کرد. به‌عنوان مثال، نتایج یک تحقیق دیگر در زمینه بازنمایی الگوهای اشتغال زنان از طریق سیستم آموزشی در ایران (فروتن ۱۳۹۰) به خوبی نشان داده است که نه تنها موضوع اشتغال و کار خارج از خانه زنان در متون آموزشی به‌صورت بسیار کم‌رنگ و ضعیفی انعکاس یافته است بلکه فعالیت‌های اقتصادی آنان عمدتاً در قالب الگوهای سنتی شغلی بویژه مشاغل معلمی و پرستاری بازنمایی شده است.

⁷ International Labour Organization (ILO)

⁸ Socialization process

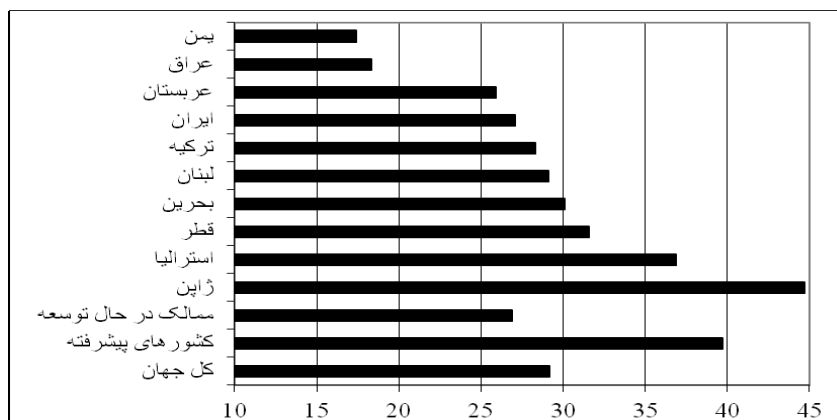
⁹ Gender socialization through educational system

علاوه بر آن چه گفته شد، می‌توان به مهمترین نتایج تحقیق اخیر بانک جهانی (۲۰۰۴)^{۱۰} در منطقه خاورمیانه و شمال آفریقا استناد کرد که نشان می‌دهد کمترین میزان بی‌کاری جوانان در میان کسانی است که یا فاقد تحصیلات یا دارای تحصیلات ابتدایی هستند. در مقابل، بیشترین میزان بی‌کاری مربوط به افراد نیمه ماهر و همچنین کسانی است که تحصیلات راهنمایی و دبیرستانی را تکمیل کرده‌اند. مهم‌تر آنکه، نتایج این تحقیق بانک جهانی نشان داده است که بخش خصوصی نسبت به بخش عمومی برای افراد تحصیل کرده اهمیت و ارزش کمتری قائل است. مطابق یافته‌های این تحقیق، درحال حاضر بیشترین میزان بیکاری متعلق به فارغ التحصیلان دانشگاه‌هاست که دو علت اصلی دارد: اولاً، تعداد دانشجویان دانشگاهها در سالهای اخیر با بیشترین سرعت ممکن رو به افزایش نهاده است و در نتیجه فارغ التحصیلان دانشگاهها عمده ترین گروه متقاضیان ورود به بازار کار محسوب می‌شوند. ثانیاً، این گروه جدید متقاضیان ورود به کار بیش از سایرین وابسته به مشاغل دولتی هستند درحالی‌که رشد مشاغل دولتی بسیار کند است (بانک جهانی، ۲۰۰۴). نکته به‌مراتب مهمتر، این است که این دشواری‌ها و محدودیت‌ها برای فعالیت اقتصادی و اشتغال دختران و زنان جوان جدی‌تر و محسوس‌تر است. بعنوان مثال، نتایج تحقیق فوق نشان داده است که میزان مشارکت زنان خاورمیانه و شمال آفریقا در بازار کار طی دهه‌های اخیر افزایش یافته است: ۲۲ درصد در دهه ۱۹۶۰، ۲۵ درصد در سال ۱۹۸۰، ۳۲ درصد در سال ۲۰۰۰ (بانک جهانی، ۲۰۰۴). مهمترین دلایل افزایش مشارکت زنان، رشد چشمگیر تحصیلات زنان و به تاخیر انداختن سن ازدواج است. البته مؤسسات اقتصادی بخش خصوصی به‌ویژه در منطقه خاورمیانه و شمال آفریقا بنا به دلایل متعدد، تمایل چندانی برای به کارگیری دختران و زنان ندارند. برخی از مهمترین این دلایل عبارتند از این که بازار کار فی‌نفسه دارای ساختاری مردسالارانه است. همچنین کارفرمایان تمایل ندارند هزینه‌های اضافی مربوط به مرخصی زایمان و نگهداری کودکان را متقبل شوند. عامل دیگر دشواری جابجایی و تحرک جغرافیایی مربوط به کار و شغل برای زنان است.

بنابر دلایل ذکر شده، ضرورت دارد تا برنامه ریزی‌های مناسب و تمهیدات لازم فراهم آید تا به‌موازات افزایش سطح سواد و تحصیلات دختران و زنان جوان، موانع و تنگناهای مشارکت اقتصادی و اجتماعی آنان نیز برطرف گردد.

¹⁰ World Bank (2004), *Unlocking the Employment Potential in the Middle East and North Africa*

نمودار شماره ۲: میانه سنی جمعیت در ایران و چند کشور منتخب جهان، ۲۰۱۰

Source: United Nations: *World Population Prospects – The 2010 Revision*

جدول شماره ۳: ویژگیهای جمعیتی اقتصادی جوانان کشورهای خاورمیانه و شمال

آفریقا

کشور	% جمعیت جوانان از جمعیت کل کشور			% جوانان از کل		میزان بیکاری جوانان
	۱۹۸۵	۲۰۰۵	۲۰۲۵	جمعیت فعال اقتصادی	مرد	
ایران	۱۹	۲۵	۱۴	۳۸	۲۰	۳۲
الجزایر	۲۰	۲۳	۱۵	۳۴	۴۳	۴۶
اردن	۲۱	۲۰	۱۸	۳۳	۲۸	۵۰
امارات متحده	۱۵	۱۷	۱۴	۲۳	۶	۶
بحرین	۱۶	۱۵	۱۴	۲۲	۱۷	۲۷
ترکیه	۲۰	۱۸	۱۶	۲۸	۱۹	۱۹

مناسبات جوانان و جنسیت با تاکید بر ابعاد جمعیت شناختی و اقتصادی - اجتماعی..... ۸۶

۲۹	۳۱	۳۱	۱۳	۲۱	۲۱	تونس
۳۶	۱۶	۳۸	۱۸	۲۳	۲۰	سوریه
۳۹	۲۵	۳۱	۱۷	۱۹	۱۹	عربستان
-	-	۳۶	۱۹	۲۰	۲۰	عراق
-	-	۳۳	۱۷	۲۱	۱۷	عمان
۴۵	۳۹	۳۸	۲۱	۱۹	۲۰	فلسطین
۳۰	۸	۱۸	۱۳	۱۴	۱۵	قطر
۸	۱۶	۲۱	۱۴	۱۵	۱۷	کویت
۱۴	۲۴	۲۹	۱۵	۱۸	۲۰	لبنان
-	-	۳۴	۱۷	۲۳	۱۸	لیبی
۱۶	۱۷	۳۲	۱۷	۱۸	۲۰	مراکش
۴۰	۲۱	۳۴	۱۸	۲۱	۱۹	مصر
۱۴	۲۱	۴۲	۲۰	۲۱	۲۰	یمن
۳۳	۲۳	۳۴	۱۷	۲۱	۲۰	کل خاورمیانه شمال آفریقا

Source: Assad, R. and Roudi-Fahimi, F. (2004), *Youth in the Middle East and North Africa: Demographic Opportunity or Challenge?*, Population Reference Bureau (PBR).

۴- بحث و نتیجه گیری

در این مقاله، تفاوت‌های جنسیتی مرتبط با ابعاد اقتصادی-اجتماعی و جمعیت شناختی جوانان مورد مطالعه و بررسی قرار گرفته است. تجزیه و تحلیل‌های این تحقیق بر پایه‌ی داده‌های سازمان ملل متحد (۲۰۱۱) نشان داده است که در حال حاضر جوانان در حدود یک پنجم جمعیت کل جهان را تشکیل می‌دهند که تقریباً نیمی از آنان شامل دختران و زنان جوان می‌شوند. در ایران نیز مطابق جدیدترین سرشماری جمعیت در سال ۱۳۹۰ بیش از ۱۵ میلیون

جوان ۱۵ تا ۲۴ ساله وجود دارد که تقریباً یک پنجم جمعیت کل کشور را تشکیل می‌دهند. نتایج این تحقیق در زمینه وضعیت تحصیلات جوانان مبین شکاف نسلی قابل ملاحظه‌ای است. بدین معنا که نه تنها میزان باسوادی و سطح تحصیلات جوانان بالاتر از بزرگسالان است، بلکه تفاوت‌های جنسیتی مرتبط با سطح تحصیلات در بین نسل معاصر جوان در مقایسه با بزرگسالان به‌طور چشمگیری کاهش یافته است. در عین حال نباید از نظر دور داشت که در حال حاضر جوانان کماکان نزدیک به یک پنجم بیسوادان کل جهان را تشکیل می‌دهند که در این زمینه اکثریت با دختران و زنان جوان است.

یکی دیگر از عرصه‌هایی که می‌توان تفاوت‌های جنسیتی چشمگیری را در جمعیت جوان ملاحظه کرد، مربوط به بهداشت و سلامت است و یکی از مصادیق آن وضعیت دختران بسیار جوانی است که در اثر حاملگی و زایمان‌های زودهنگام حیات و سلامت آنان بطور جدی به خطر می‌افتد. همچنین می‌توان به روند تصاعدی و شیوع گسترده ویروس اچ‌آی‌وی و ایدز در سالهای اخیر اشاره کرد که تقریباً نیمی از مبتلایان آن در جهان، جوانان هستند و اغلب آنان را نیز دختران و زنان جوان تشکیل می‌دهند. تجزیه و تحلیل‌های این تحقیق مبتنی بر داده‌های سازمان ملل متحد (۲۰۱۱) نشان داده است که سطح دانش و آگاهی جوانان به‌ویژه دختران و زنان جوان در زمینه راه‌های محافظت و پیشگیری از این بیماری مهلک، بسیار محدود است. به همین سبب، ضرورت دارد تا برنامه‌ریزی‌های جامع و سرمایه‌گذارانه‌های جدی‌تری در زمینه ارتقای سطح دانش و آگاهی جوانان به‌ویژه دختران و زنان جوان در خصوص بیماری ایدز و شیوه‌های پیشگیری و مقابله با آن انجام گیرد.

در عرصه فعالیت اقتصادی و اشتغال نیز شکاف‌های جنسیتی عمیق و گسترده‌ای در جمعیت جوان وجود دارد. یافته‌های این تحقیق بر پایه داده‌های سازمان بین‌المللی کار (۲۰۱۲) نشان داده است که در مقایسه با بزرگسالان، شدت آسیب‌پذیری در عرصه فعالیت اقتصادی و اشتغال برای جوانان بیشتر است. البته آسیب‌پذیری‌های اقتصادی و شغلی برای دختران و زنان جوان به‌مراتب شدیدتر و عمیق‌تر است؛ بدین معنا که دختران و زنان جوان در مقایسه با پسران و مردان جوان، معمولاً از میزان بالاتر بیکاری و سطح پایین‌تر دستمزد شغلی برخوردارند و همچنین در مشاغل کم‌درآمد و سنتی و بصورت نیمه‌وقت بکار گرفته می‌شوند. باین همه،

یافته‌های این تحقیق نشان داده است که در سالهای اخیر شکافهای جنسیتی وضعیت اشتغال در میان نسل معاصر جوان (در مقایسه با بزرگسالان) رو به کاهش نهاده است. این امر عمدتاً ناشی از گسترش و پیشرفت سواد و تحصیلات در میان نسل معاصر دختران و زنان جوان است. نکته‌ی ذکر شده بار دیگر بر نقش تعیین کننده‌ی سطح تحصیلات دختران و زنان جوان تاکید می‌نماید و شایسته است که با سرمایه‌گذاری‌ها و برنامه‌ریزی‌های منسجم و جامع در راستای توسعه و تقویت هرچه بیشتر آن اقدام شود.

در پایان، نتایج این تحقیق نشان داده است که منطقه خاورمیانه از جمله کشور ایران یکی از مهمترین و جدی ترین مناطق جهان در خصوص موضوعات مرتبط با جوانان و جنسیت است. این امر ناشی از این واقعیت است که حجم و نسبت جمعیت جوان در اغلب این کشورها بسیار زیاد است. به‌عنوان مثال، جمعیت جوانان در ایران، طی دو دهه، از حدود ۹ میلیون نفر در سال ۱۳۶۵ به تقریباً دو برابر در سال ۱۳۸۵ افزایش یافته است که در حدود نیمی از آنان را دختران و زنان جوان شامل می‌شوند. این حجم و نسبت بسیار زیاد جمعیت جوانان طیف متنوع و وسیعی از توانمندی‌ها و نیازمندی‌ها را در عرصه‌های گوناگون آموزشی، اقتصادی، اجتماعی، سیاسی و فرهنگی ایجاد می‌کند. این امر اگرچه بطور بالقوه یک "پنجره جمعیت شناختی فرصت"^{۱۱} را در راستای رشد و توسعه کشور می‌گشاید، اما پاسخگویی عملی به این نیازمندی‌ها و بهره‌گیری منطقی از این توانمندی‌ها مستلزم برنامه‌ریزی‌ها و سرمایه‌گذاری‌های منسجم و جامع است. همچنین انجام تحقیقات و مطالعات تکمیلی در زمینه‌ی جوانان بویژه با تاکید بر ملاحظات جنسیتی آن نیز می‌تواند نقش بسیار مفیدی ایفا نماید.

---

¹¹ Demographic Window of Opportunity

منابع

۱. افشار کهن، جواد و زمانی، زهرا. (۱۳۸۸). جوانان و شکاف دیجیتالی. *مطالعات فرهنگی و ارتباطات*، ۵ (۱۶)، ۱۰۲ - ۸۱.
۲. پورمرزی، داوود و همکاران. (۱۳۹۲). بررسی مقایسه ای نیازهای آموزشی بهداشت جنسی و باروری جوانان در دو موقعیت قبل و بعد از ازدواج. *مجله علوم پزشکی رازی*، شماره ۱۰۶، ۳۹ - ۳۰.
۳. شجاعی زند، علیرضا و همکاران. (۱۳۸۵). بررسی وضعیت دین داری در بین دانشجویان. *مطالعات دینی*، ۷ (۲۶)، ۸۰ - ۵۵.
۴. شیخاوندی، داور. (۱۳۸۵). بازتاب هویت های جنسیتی در کتاب های تعلیمات اجتماعی آموزش ابتدایی و دوره راهنمایی تحصیلی. *فصلنامه تعلیم و تربیت*، ۸۷، ۹۳ - ۱۲۰.
۵. صادقی جعفری، جواد. (۱۳۸۷). بررسی سیمای زن در ادبیات کودکان با تاکید بر تغییرات سیاسی - اجتماعی، *مطالعات زنان*، ۶ (۱)، ۹۰ - ۷۱.
۶. گلدستون، جک و همکاران. (۱۳۹۵). *جمعیت شناسی سیاسی: نقش تغییرات جمعیتی در سیاست ملی و امنیت بین المللی*. ترجمه یعقوب فروتن. تهران: مؤسسه مطالعات جمعیتی (سال اصلی اثر چاپ شده ۲۰۱۲).
۷. فروتن، یعقوب. (۱۳۹۰). شکاف نسلی مرتبط با نقشهای جنسیتی و تحولات جمعیتی در ایران. *پژوهشنامه جامعه شناسی جوانان*، ۱ (۱)، ۱۴۴ - ۱۱۹.
۸. فروتن، یعقوب. (۱۳۸۸). زمینه های فرهنگی تحولات جمعیت شناسی: با اشاراتی به انتقال باروری در ایران، *فصلنامه انجمن ایرانی مطالعات فرهنگی و ارتباطات*، ۱۴، ۹۱ - ۱۱۰.
۹. قویدل، صالح و بهاری، فاطمه. (۱۳۹۱). بررسی عوامل موثر بر عرضه نیروی کار جوانان در ایران. *مجله نامه مفید*، ۱ (۹۰)، ۱۵۰ - ۱۳۷.
۱۰. رجبلو، علی و اصغری، سارا. (۱۳۸۹). جهانی شدن و بازاندیشی الگوهای دوستی دختران و پسران. *مطالعات اجتماعی - روان شناختی زنان*، ۲ (۲۴)، ۹۲ - ۷۳.

۱۱. مرکز آمار ایران. (۱۳۳۵-۱۳۹۰). نتایج سرشماریهای عمومی نفوس و مسکن - سالهای متعدد ۱۳۳۵-۱۳۹۰
۱۲. یعقوبی، پریسا. (۱۳۷۶). تصویر زنان در تغییرات اجتماعی. مجموعه مقالات زن و توسعه فرهنگی، تهران، دانشگاه الزهراء.
13. Assad, R. & Roudi-Fahimi, F. (2011). *Youth in the Middle East and North Africa: demographic opportunity or challenge?*. Washington DC: Population Reference Bureau (PBR).
14. Bloom, D.E., Canning, D., Fink, G., Finlay, J. (2007). *Realizing the demographic dividend: Is Africa any different?*. Boston: Harvard University.
15. Foroutan, Y. (2014). Social changes and demographic responses in Iran. *British Journal of Middle Eastern Studies*, 53 (2), 219-229.
16. Foroutan, Y. (2013). Content analysis of religious education in the Islamic Republic of Iran. IN: *Society, the State and Religious Education Politics*, Germany: Ergon Publishing House.
17. Foroutan, Y. (2012). Gender representation in school-textbooks of Iran: The place of languages. *Current Sociology*, 60 (6), 771-787.
18. International Labour Office -ILO (2012). *The Youth Employment Crisis: Time for Action*. Geneva: International Labour Office.
19. United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization – UNESCO (2011). *Adult and Youth Literacy: Global Trends in Gender Parity*. UNESCO Institute for Statistics, UIS Fact Sheet, September, No. 3.
20. UNESCO & UNPY (2011). *Dialogue Youth and Education: Dialogue and Mutual Understanding*, United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization (UNESCO) and United Nations Program on Youth (UNPY).
21. UNESCO & UNPY (2011). *Youth and Education: Dialogue and Mutual Understanding*, United Nations Educational,

- Scientific and Cultural Organization (UNESCO) and United Nations Program on Youth (UNPY).
22. United Nations Department of Economic and Social Affairs (2011). *The World Youth Report 2011 –Youth Employment: Youth Perspective on the Pursuit of Decent Work in Changing Times*. United Nations Publication, ST/ESA/338.
  23. United Nations Program on Youth & International Telecommunication Unit (2011). *Information and Communication Technology: Dialogue and Mutual Understanding*. United Nations Program on Youth (UNPY) and International Telecommunication Unit.
  24. Van der Ven, R. and Smits, J(2011).. *The demographic window of opportunity*. NiCE Working Paper 11-102, University Nijmegen, Nijmegen, The Netherlands.
  25. World Bank (2004), *Unlocking the employment potential in the Middle East and North Africa: toward a new social contract* (Washington, DC: World Bank.